

B I L I S O M E D N A M I

Igo Gruden
(1893–1948)*

IZ ZAPUŠČINE

1.

21./IX. 1920. – ob 12 $\frac{1}{2}$ h ponoči

Kot v tihem tolmunu, ki čez je in čez
obsenčen, premrežen od vrb in cipres,
je v moji duši nocoj;
sladka žalost, medlo hrepenenje,
mehko – udano razpoloženje,
stvarstev vseh vzdih
je v meni nocoj.

Obupa kamen ni padel v globino,
raztrgal, vznemiril ni speče gladine,
nad njo ni ptič vzprhotal:
sveti pokoj nad vsem svetom minljivim,
blaženi soj nad življenjem umrljivim,
večnosti dih
mi v dušo je pal.

Opomba: V Grudnovi literarni zapuščini, ki je shranjena v Rokopisni zbirki NUK (Inv. št. 13/60 in inv. št. 10/85), je shranjenih tudi več sto lističev s pesmimi – in med njimi je tudi nekaj takih »brez slova«. Pri tem je zanimivo to, da so skoraj vedno točno datirane (kraj in letnica nastanka). Še bolj presenetljivo pa je dejstvo, da je med pesmimi tudi več proznih prispevkov, kar kaže na to, da Gruden ni bil samo pesnik, temveč se je občasno »pozabaval« tudi s krajšimi proznimi prispevki. Žal, teh svojih kritičnih razmišljanj in pogledov ni objavil, zato lahko upravičeno sklepamo, da se je imel vseskozi predvsem za pesnika.

2.

Iz sanj, željá in misli svetih
ti pletem venec, moja draga;
srcé Ti verno sveti s praga
v tišine ur, nikdar izpetih
razpetih čez azur nad nama.

Takó si moja, v meni skrita,
ko da v rokah držim te nežno
in sijem z radostjo brezbrežno
le tebi in iz tebe do zenita,
da noč vsa svetla je nad nama.

Ko bom roké ti na raména
položil toplo, se razplete
moj venec v tihe, bele cvete,
ko da stojiva brezimena
pod belo črešnje v solncu sama –

o žena, žena ...

Lj. 22./ XI. 28

3.

Ljubim te, a sam ne vem, zakaj:
ko s teboj sem, se zaman vprašujem,
kaj v samoti po vseh potih snujem,
da mi drag je vsak najtišji kraj;
ko pa tam o tebi premišljujem
in podobe tvoje zrem sijaj,
hotel bi, da glas tvoj mili čujem,
v sanjah šel za njim bi skozi gaj.

Vsa si v meni, in kjerkoli bom,
v boli in radosti bom pri tebi,
da nikoli te pozabil ne bi,
kot spusti se list jeseni k tlom;
svetlo nosim še takrat te v sebi,

ko zasenči me nemira dvom –
 ljubim te! srce mi le zagrebi:
 pot bo našlo v zapuščeni dom.

Lj. 18./ V. 38

Beležnica iz l. 1910

NEKAJ O NAŠI KRITIKI:

Od Merharja in Tominšek-a preko Lampe-ta in Terseglav-a pa tja do različnih x-ov in z-ov je naša kritika podvržena raznim političnim strankam. Ako je pisatelj naprednega mišljenja, ga hvalita »Slovan« in »Zvon« in razni drugi politični listi naprednega mišljenja; ako je pa pisatelj pristaš klerikalne stranke, tedaj ga pa razni napredni listi prezrejo, komaj omenijo, če pišejo pa kritiko je pa ta večinoma uničujoča; medtem pa ga povzdignejo »Dom in svet« in razni klerikalni pol. listi v deveta nebesa in mu v bombastičnih besedah popevajo himno slave. Ni čuda tedaj, da človek z veliko nevoljo prebira slovenske kritike, kajti on ne najde tam nikakega pojasnila, marveč navadno par brezsmiselnih fraz, ki povejo le: je li pisatelj klerikalec, liberalec ali soc. demokrat. Ne vem sicer ali so ti ljudje res tako zaslepljeni, da ne vedô kaj je kritika in v kaj naj služi kritika ali pa nočejo tega vedeti. Ako že pravi Wilde(Wilde!) v enem svojih aforizmov, da ni naloga umetnika razlagati svojih umotvorov tedaj pripada brezdvomno ta naloga kritiku. On, kritik, mora biti most, preko katerega stopa masa do umetnika, on mora pokazati ljudstvu, kako naj razume umotvor. So si pa v svesti naši kritiki te naloge? Mislim, da nikakor ne! Slovenski kritik takoršen, kakor se reprezentira dandanašnji pri nas, je pač brezpotrebna in škodljiva stvar. Ko vidi pisatelj, kakšnim ljudem pride njegov umotvór v roke in kako ga v raznih listih pod različnimi firmami obdelujejo in mikastijo, se nehote pokesa, da ga je obelodanil. Čudno ga pač dirne, ko vidi, da ravnajo strankarski kritiki, katerim je pač do umetnosti le bore malo, s stvarom njegove umetniške duše (da se poslužim prav Levstikove primere) kakor svinja z mehcom. Res je, tolaži se s tem, slovenski pisatelj: Ne uvažuj kritik, ne zmeni se zanje! – Toda to je pač le fraza, ki se ne more in ne da nikoli uresničiti. Cankar, kolikor si jaz mislim, se prekleto malo zmeni za svoje kritike – in vendar je napisal ravno on »Belo krizantemo«. Tudi Prešeren, Stritar, Aškerc, Gregorčič in vsi drugi so reagirali na svoje kritike, da, Gregorčiča je kritika celo ubila in Mahnič ima ta umor na vesti.

Pred leti se je najbolj razpravljalo v naši kritiki o »cankar-janstvu« ali »cankar-izmu«. Sam bog vedi, koga je sveti duh tako navdahnil in razsvetlil, da je tako krstil Cankar-jeve umotvore. Seveda tudi slovenski kritik mora

imeti kaj, o čem lahko razprevlja v svoji kritiki na dolgo in široko, tudi on mora imeti besedo, kojé izvor in pomen razlaga dve strani na široko; potem še polahko in borna vsebina knjige, nekaj o Cankar-jevem slogu, o njegovem nihilizmu – in kritika je končana. Postavi mu, slovenskemu kritiku, narod, spomenik na glavnem trgu v Ljubljani, in poklekni pred njim, in potrkaj se trikrat na prsi: Mea culpa! Ni li tudi vreden v polni meri te časti?! Ni li napisal on, c. kr. profesor kritiko kojé bi se sramoval inteligentnejši višje gimnazijec? Toda slovenski kritiki nočejo razumeti, da nas s svojim praznim in brezmiselnim besedičenjem samo dolgočasijo in da pokažejo s tem svetu le svojo veliko nezmožnost. Toda vpraša se: zakaj pa urednik leposlovnega (tu ne govorim o pol. listih) lista sploh da tiskati tako kritiko? Nesmiselna bi bila trditev, da mora urednik napolniti svoj list, eventuelno, da mora vzbuditi v čitateljnih zanimanje do leposlovnega in znanstvenega čtiva. Toda jaz mislim, da urednik večini bolj ustreže, da ne objavi take kritike, kakor da nas ž(z!) njo dolgočasi. Kako hinavske in podle so naše kritike, nam je ravno razkril Cankar v svoji kritiki v letošnjem (1910!) »Ljubljanskem zvonu« o Aškerčevem »Petem zborniku«. Mislim, da je on govoril v duhu stoterih in da je on smelo to povedal, kar so mislili stoteri, ki so se pa bali povedati svoje mnenje na glas.

O kritikah vsake slovenske knjige bi lahko človek razpravljajal na dolgo in široko. Toda tolažimo se le s tem, da bo tudi slovenska mati rodila enkrat kritika, ki bo res kot pravi in nepristranski kritik deloval in odpiral masi oči. Dolgo bo mogoče temu, ko to dočakamo, ali pa sploh tega nikoli ne dočakamo, no: wer die Zeit erharret, siegt!! –

V Nabrežini, 30. vel. srpana, 1910
(Takrat je bil Igo Gruden star 17 let!)

EPILOG (V Gorici 9. IV. 1911)

Pod mojim oknom so ozeleneli kostanji: pomlad so začutili v svojih žilah, pomlad in življenje, pa so se oddahnili in položili kal tisočeremu rodu. Daleč za njimi, v neprodorni megli leži obzorje in za obzorjem tone solnce: veje se komaj zganejo v večernem zefiru in na bližnjem vrtu na visoki cipresi prepeva kos ... Ne vem zakaj, a nekam tesno mi je nocoj pri srcu.

Šlo je mimo mene kakor lep spomin ali kakor sladke sanje, in sedaj sem sam in iščem solnca. Kako lepo je bilo takrat, ko smo živeli zato, ker smo ravno živeli, ko nismo mislili na nič in šli s smehljajem okrog ustnic in v očeh mladosten žar svoja neznana in neizprašena pota. Ah, kako sladko je bilo takrat, ko sem šel na pomlad in pod večer v brda, poslušal dih večera in zefira,

pil sladko melodijo slavca, sel pod cvetočo črešnjo in zrl zadnji odsev tonečega solnca: daleč je bil svet in jaz se nisem menil zanj: bil sem sam in užival vse sladkosti in skrivnosti nerazrešene, globoke samote. Pisal sem verze takrat zase in iz sebe: bili so samo moji in edino le zame. Koga bi sicer tudi zanimale moje otročje male sanje?!! –

Toda prišlo je drugači(e!). Sam ne vem zakaj in kako, toda zgodilo se je: odprl sem vrata le nekoliko, samo priprl sem jih in že je segla nepoklicana roka v svetosti hram. Nepoklicana? Da hoté nepoklicana, toda nehotè poklicana. Prišli so ljudje in začeli so razgledovati te moje sanje, in našli so na njih mnogo lepega in dobrega, a tudi mnogo nelepega in nevednega. Da imam talent so rekli, a da ga ne znam izrabljati: in da pišem lepe besede so rekli, a da so brez vsebine: lupina brez jedra; in da se moram učiti so rekli, da ne smem ostati sredi poti, da moram razširiti obzorje, da si moram postaviti cilj, da moram si zgraditi ideale - in kaj jaz vem, kaj so mi še vsega drugega pravili in diktirali. Konec vseh koncev: pokazali so mi vrzel in mi rekli, naj jo porušim, da nekdo je celo rekel, da jo moram porušiti, da je to moja sveta dolžnost; ne vem sicer, kaj je pravzaprav mislil s tem, toda njegovo načelo je bilo resno in tudi njegove oči niso bile hudomušne in prešernovesele in tako je bilo mogoče, tudi misel globoka in vsega spoštovanja vredna.

In jaz sem spoznal cilj svojega življenja in svojega dela. Da sem res umetnik, bodem tudi dal svojim bratom to, kar jim bom moral dati kot umetnik – hladila bom vlival njihovim ranam; dvigal jih bom kvišku iz blata vsakdanjosti in surovosti in jim kazal solnce in luč: fratres, sursum corda! Kvišku, (kvišku? poškodovano besedilo), bratje. Toda tiha in globoka žalost me nosi, ko seže vame dvom s svojo skrivno, a hladno in težko roko: sem pa tudi res to, kar mislim, da sem? Niso li te sanje o umetniku, res samo mladostne sanje, sanje o zakleti kraljični in zamorskem gradu? Kdo pa je bil mlad, ne da bi napisal kaj verzov in mislil, da je umetnik? Mislim, da malokdo! In zato sem močno žalosten, ko seže ta dvom v moje srce. Sem namreč strog kritik samemu sebi in nisem oboževatelj in častilec samega sebe: nimam črne, umetniško zavozljane kravate in tudi dolgih las ne nosim več, in tu o umetniku mislim in sanjam le včasih, ko je lep večer ali ko je vihar zunaj in v meni. Kako mi zapalje kri včasih, kako se mi vzdigujejo prsa, kako svetle so (moje?, pošk. besedilo) oči: jaz se predam nevidni a slasti polni in opojni strasti.

»Dunajska beležnica«

18. II. 1913

Dunaj! V svojih sanjah sem te videl, kakor velikansko pošast, ki liže z ognjenimi jeziki iz deveterih žrel preko obzorja. Videl sem te v svojih truba-

durskih sanjah in zahrepenel sem po tebi, ko mi je bilo tesno pri srcu in bi si rad razmahnil svojo mlado dušo. Obzorja brezdanjega, tonečega v nedogledu v krvi zahajajočega solnca, sem si želel v svojih sanjavih momentih in nerazumljiva slast, okusiti tvojo trpko grozo, tujina, me je mučila noč in dan in mi razjedala možgane. Tako romamo mi vsi: eni v Ameriko, drugi v Vestfalijo, tretji na Dunaj, v Pariz in Monakovo, ves narod roma in se potepa preko širokega sveta, hlepi po solncu, ko tava v megli, tiplje in išče nekaj sredi nepregledne teme: toda kaj? Bogve ... mogoče samega sebe.

Kakor še nikoli, te vidi sedaj moja duša, domovina, srce čuti gorkoto tvojega diha in sluti pozdrav, ki trepeta sam bogvekje v meglenem mraku. Pa se je vrnil prvi in ti je rekel, da si vlačuga: da te je ljubil in da te še vedno ljubi je rekel, medtem ko ga ti zaničuješ; pa se je vrnil drugi in je rekel, da si zdravje: da je taval po tujini bolan in neboljen, je rekel, ti pa si ga ozdravila; pa je prišel tretji in je rekel, da mu je duša od tebe bolna, a da mu ne ozdravi brez tebe ... Vsi so se vrnilo razočarani in z bridkim spoznanjem v srcu, toda vsak te je spoznal po svoje in vsak ti je povedal po svoje, kako je z njim in kaj mu je dala tujina. Kaj ti bom pa jaz potožil, ko se vrnem k tebi, domovina majka uboga? Bom li ozdravel pri tebi ali obolel, te bom li molil ali preklinjal, pljuval nate in te zmerjal z vlačugo?

Ko je vtonilo rdeče krilo v mraku, se je zgrudil kurent na zemljo in se razjokal: < ... daj mi kamen; še ob kamnu bom prepeval.>

Kakor nikoli še čutim nocoj
razdaljo, ki me loči od tebe;
zato me je groza mraka in tebe,
zato me je strah pred samim seboj:
Pavla, kaj je s teboj?

Kot rožo, ki vzklije v polnoči,
se v duši rodilo je hrepenenje,
in kakor skoz žic skrivnostno hrepenenje
za mislijo misel pojoča leti
in palje in vriska v življenje.

In tako me strah je, in vendar si ti
ozdravila dušo nemirno;
pred tabo me strah je, in vendar si ti.

TAJNOSTNO V UMETNOSTI.

(Nedatiran prispevek – glede na zelo lepo pisavo (šolsko), bi ga lahko datirali v zgodnejšo dobo.)

V teh dolgih razgovorih, ki jih ima duša v svojih samotah, so položeni odgovori nemi in skriti pred vprašanji. Odgovori so večni, vprašanja čakajo na svoj čas, da se smejo odeti s svetlobo in zvokom. Ure, ki nas spremljajo s prižganimi bakljami, menjajo svojo jasnost po sili našega očesa. In tam, kjer smo slišali enkrat disonančne šelesti sirene, bomo zaslišali, ko se pospeši zgib, božajočo skalo tonov, zakonu podvrženih. Po globini vprašanj merite višino duše, kajti po njih se meri notranje bogastvo odgovorov. Samo najmanjši del vprašanj je bil preložen v dušah minulih in sedanjih na jezik besed. Najvažnejši in najgloblji je skrit v simbolih bolesti in slutnji svetlobnih poplav, v simbolih sile in lahkote, kojih sladkost razpaljuje brezkončno žejo, v simbolih tajnostnega oddiha stvari, kojih premene odgovarjajo evolucijam naše notranje resnice, v simbolih predslutenj, ljubavi in negotovosti v somrskih polnih nevarnosti, a tudi polnih zvezd in največje negotovosti: oči, zbeganih od silnega plapolanja notranje svetlobe. V vseh teh vprašenjih je duša sama. V tem leži ena največjih skrivnosti življenja in ona žalost molčanja, ki se vesi s črnimi sencami na poslednje besede preodkritosrčnih. V vsakem objemu misli in ramen drgeta nervozni krč tonečega, ki zaman grabi tonečega v tajnostnih valovih. Življenje duše je cesta, kjer čakajo nepričakovani dogodki v vseh sencah in kjer govori molk en sam jezik, skupen vsem svetovom in kjer imajo samote tisoče oči. Toda vsak njen korak spolnjuje višja tajnostna pričakovanja in njene negotovosti imajo globok pomen. Njene slučajnosti so slučajnosti samo za njeno nepopolno spoznanje. Niso slučajnosti. V vsaki duši je oko, ki gleda navznoter, obrnjeno k nevidni noči, fascinirano od enega samega pogleda, s katerega se razlivajo luči vseh minulih in bodočih zvezd. Strašno slavne izkušnosti tega očesa se ne zavejo v duši za časa življenja na zemlji v vsi smrtni krasoti svojega bogastva. S tem očesom smo združeni v edino bratstvo videčih in posvečenih. Toda samo najdrznejši sèn v utripanju srca in v molitvah svetnikov si je upal slutiti. In vendar te izkušnosti, katerim so tisočletja srečanje trenutka s trenutkom in vsi trenotki so z enim samim trenutkom, katerim sistemi svetov igra isker, ugašajočih nad plameni enega ognja in kjer ni mesta za naše bolesti in razkoči, kamor ne pade niti en žarek z našega solnca, ne da bi se takoj razložil in kjer naši kriki ne najdejo atmosfer, izkušnosti noči, ki ni noč, so v svojem temelju vse naše skrito bogastvo. Z njih se odbija k nam nejasna in globoka govorica instinktov in od njih dobiva trepèt etera svetlobo za naše oči. Zavedati se teh zagonetnih procesov, razširiti skalo barvnih tonov, katere moremo sprejemati, osvoboditi v pozemskem očesu žarko pronikajoče nevidno, odkrivajoče nove

slike, naslikane pod sliko svetá, izpremeniti našo polovično slepoto v ekstazo videčega v dve neskončnosti, spojeni z brezštevilnimi osnovami skupnosti, ni v li to sèn vseh, ki zamorejo slišati v pesmi časa himno bodočega svitanja? Kdo od nas ne bi hotel biti dovolj junaški in silen, da bi ga dosanjaj prav do konca v celi njegovi blaznosti, brez bojazni in brez kazni? Da bi zamogel spoznati v naših bolestitih vnetje notranjih prisoj? Da bi zamogel občutiti v naših radostih žejo, vzbujeno od velikega pogleda globin? Da bi zamogel oceniti v naši ljubavi nesmrtnost tega mističnega napora? Ali ne veste, da svetijo baš radi tega iz oči ljubečih luči nerojenih in čakajočih? Ali ne pomnoži baš radi tega ljubav vse smisle in ni skoznjo tesnobnim dano slišati šepet poljubov iz molčečega udarjanja cvetov ob cvet in iz šumenja vod? V svatovskih nočeh, ki gredó preko zemlje, je tišina soparna od diha prihajajočih nevidnih množic in v udaru enega trenutka, ki leti skozi narode vseh otokov in trdnjav, se razsvetlujejo sni brezštevilnih množtev življenj samo zato, da bi mogle enkrat bodoče bolesti odpreti nove svetove Spoznanja.

Vsaka umetnost predpoklada izkušnje drugega videnja. V jeziku polnem simbolov, čigar vsaka beseda se vrača iz globin s stoterim odmevom edinega odgovora, govori godba. Z ledenih višin, kamor ni stopil človek razen s snom, padajo v globine, iz katerih so vstale naše najgonetnejše resnice, hudourniki neskončne melodije. V njih žgoči in hladeči kopelji stojijo naša hrepenenja v drgetajoči nagoti, da bi se vrnila, za hip vsevedna, z usmeri svežosti in ponosa. In rãdostno razgaljena od dihanja večnega solnca, čakajo z očmi, priprtimi od popoldanske dremavice, na prihod novih sanj. Blankiti noči, sklenjeni od magije tonov, v katerih se zdi celó molčanje zvezd prematerijelno spremljanje eterskega zvenenja slutenj! In dolgi, zamolkli ritmi, kjer se bolešno tresejo boji svetlobe v somrakih tisočletij, vzdih prsi, potlačenih od prevelike teže, ki ni bila izmerjena od slabotnih rok! Predramljena duša reči govori v tonih; bolesti dobivajo demonsko zgovornost v njih opojnosti. Poslanstvo pomladi, z darovi obtežena, čakajoča tišina morij, napadi nevidnih vetrov in dolgi, nemí pogledi jesenskih dni najdejo besede, s katerimi izražajo svoje tajnosti. Oblaki postajajo simboli, zastirajoči daljave in prinašajoči bliske z utripí svetlobe in bližino smrti; celó megla dobiva nov smisel, vstajajoča tudi iz najnepristopnejših, cvetočih vrtov in polagoma pijoča žarečo silo dnevnih in nočnih zvezd. Vse psihične vegetacije se ravnaajo po zakonih tajnostnega heliotropizma. Skozi celo dobo svojega razvoja se obračajo k solncu, ki je vir vse energije.

Pripravila Rozina Švent